

НЕПОВНОЛІТНІЙ СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ

Проблеми, пов'язані з притягненням неповнолітніх осіб до кримінальної відповідальності завжди викликали інтерес у вчених, проте слід зауважити, що останніми роками це питання є особливо актуальним, і це обумовлено тим, що зростає кількість злочинів серед підлітків. Так в 1992 році було засуджено 11 625 неповнолітніх, з них 16,6 % у віці від 14–15 років [1], в 2004 році — 21 800, з них 29,7 % у віці від 14–15.

Такі вчені, як Т. А. Гончар, В. Г. Павлов [3], В. Н. Бурдін [4], І. А. Кобзар [5], Г. І. Щукина [6] у своїх наукових працях розглядають питання, що стосуються неповнолітнього суб'єкта злочину.

Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що скоїла злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність [7]. Виходячи з цього визначення, виділяють три ознаки суб'єкта злочину: фізична особа; осудність; обмежена осудність; досягнення віку кримінальної відповідальності.

У даній статті розглянемо детальніше такі ознаки, як осудність і вік кримінальної відповідальності, а також проблеми, що виникають на практиці при притягненні неповнолітньої особи до кримінальної відповідальності. Кримінальній відповідальності підлягає осудна або обмежено осудна особа. Осудною визнається особа, яка на момент скоєння злочину могла усвідомлювати свої дії і керувати ними. Якщо ж вона не могло усвідомлювати і керувати своїми діями унаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки, тоді особа визнається неосудною і не підлягає кримінальній відповідальності. Для визнання особи неосудною слід встановити два критерії — юридичний і медичний. До юридичного критерію відносять неможливість особи усвідомлювати і керувати своїми діями у момент скоєння злочину, а медичний полягає в наявності у особи психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. Кримінальний кодекс України 2001 року, вперше закріпив таке поняття, як «обмежена осудність». Обмежено осудною визнається особа, яка під час скоєння злочину, унаслідок психічного розладу, що є у неї, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і (або) керувати ними. У даному випадку також слід встановити два критерії. Юридичний, який характеризується двома ознаками: інтелектуальною, тобто не здатністю особи повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність), і вольовою, тобто не здатністю особи повною мірою керувати ними. Медичний критерій вказує на наявність у винної особи певного психічного розладу.

У зв'язку з тим, що останнім часом зростає кількість неповнолітніх осіб, в яких спостерігається розумова відсталість в психічному розвитку. Так, «вже

вступаючи до школи, 60 % дітей мають ті або інші порушення соматичного і психічного характеру. Зростає кількість дітей, які мають психоневрологічні захворювання (328,8 тис.), хвороби нервової системи і органів чуття (1,3 млн). 10 % від загальної кількості дітей, які йдуть в перший клас загальноосвітньої школи, мають затримку психічного розвитку. В значній частини школярів спостерігається недорозвиненість емоційно-плотської, інтелектуальної і вольової сфери». [8] На практиці нерідко зустрічаються випадки, коли неповнолітній, здійснюючи суспільно небезпечне діяння, не міг усвідомлювати свої дії і керувати ними унаслідок розумової відсталості, не пов'язаної з психічним захворюванням. Виникає закономірне запитання, чи підлягає дана особа під кримінальну відповідальність, чи можливо таку особу визнати осудною. Дану проблему частково регулює кримінально-процесуальний кодекс України, а саме ч. 1 ст. 433 КПК України закріплює, що при виробництві досудового слідства і розгляді в суді справи про злочин неповнолітніх, необхідно з'ясувати стан здоров'я і загальний розвиток неповнолітнього. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з душевним захворюванням, повинно бути з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою керувати ними. [9] Слід зазначити, що ні кримінальне, ні кримінально-процесуальне законодавство не закріпило правових наслідків встановлення розумової відсталості, не пов'язаної з психічним захворюванням. Спробуємо розібратися в цій ситуації. Для того щоб дати відповідь на це запитання, слід встановити правову природу «розумової відсталості, не пов'язаної з психічними захворюваннями».

Відставання (затримка) в психічному розвитку може бути обумовлене такими причинами:

- конституціонально-генетичними чинниками — індивідуально нижчим, ніж середній темп популяції психічного розвитку; в цих підлітків відставання в психічному розвитку часто поєднується із затримкою фізичного розвитку;

- деприваційними чинниками — недоліком уваги і любові з боку дорослих, перш за все батьків; до деприваційних чинників може бути віднесена сенсорна ізоляція (зниження зору або слуху), а також виховання дитини в іншомовному середовищі;

- біологічними чинниками — важкими хронічними соматичними захворюваннями, проте в цих випадках соматичне неблагополуччя нерідко поєднується з депривацією;

- соціально-педагогічною занедбаністю — свого роду когнітивною депривацією, коли дитина виховується в умовах бездоглядності, в несприятливому мікросоціальному оточенні; ніколи не навчалася у школі або припинила навчання в молодших класах, тобто була ізольована від основних соціальних інститутів [10].

Ні в юридичній, ні в медичній літературі на сьогоднішній день немає єдиної думки, що слід розуміти під «розумовою відсталістю». Виходячи з положень психології, медицини, педагогіки про вікові особливості неповнолітнього можна зробити висновок, що йдеться про значне відставання розумового розвитку неповнолітнього від нормального рівня розвитку підлітка даного віку, яке ча-

стіше виявляється під час вступу до школи і виражається в недостатності загального запасу знань, обмеженості уявлень, незрілості мислення, малій інтелектуальній цілеспрямованості, переважанні ігрових інтересів.

Повернемося до нашого прикладу, що робити в тих випадках, коли буде встановлено, що у момент скоєння злочину неповнолітній не міг усвідомлювати свої дії і керувати ними унаслідок розумової відсталості, не пов'язаної з психічними захворюваннями?

У даному випадку ми не можемо говорити про повну осудність, оскільки, неповнолітній у момент скоєння злочину не усвідомлював свої дії і не міг ними керувати, тобто відсутній юридичний критерій осудності.

Так само, ми не можемо визнати особу і неосудною, оскільки ми говоримо про вікову відсталість, яка не пов'язана з психічними захворюваннями, для визнання особи неосудною, як ми вже говорили, потрібно встановити наявність двох критеріїв — медичного і юридичного. В даному випадку відсутній медичний, оскільки в неповнолітнього не встановлена наявність психічної хвороби. Розглядаючи цю проблему з точки зору обмеженої осудності, можна зробити такі висновки. Якщо буде встановлено, що неповнолітній не повною мірою міг усвідомлювати свої дії і керувати ними у момент здійснення суспільно небезпечного діяння, тоді можна говорити про обмежену осудність. Якщо ж особа повною мірою не могла усвідомлювати і керувати своїми діями, унаслідок розумової відсталості, не зв'язаної з психічними захворюваннями, в цьому випадку ми не можемо визнати її обмежено осудною, оскільки відсутня юридична ознака.

У теорії кримінального права виділяють такий різновид осудності, як «вікова осудність», під якою слід розуміти нездатність неповнолітньої особи усвідомлювати свої дії або керувати ними у момент скоєння злочину у зв'язку з розумовою відсталістю, яка не пов'язана з психічними захворюваннями. Виходячи з викладеного, можна зробити висновок, що кримінальне законодавство України не врегулювало дане питання і вимагає заповнення пропусків шляхом внесення змін до Кримінального кодексу України.

З поняттям «осудність» тісно пов'язано поняття «досягнення віку кримінальної відповідальності». Так, згідно з ст. 22 КК України, загальним віком кримінальної відповідальності є 16 років, а за певні види злочинів — 14 років» [7]. Малолітні особи, тобто ті, що не досягли 14-літнього віку, не можуть бути суб'єктами злочину, оскільки не мають можливості через свій вік у достатній мірі усвідомлювати свої дії і керувати ними. В основі визначення віку, досягши якого особа може бути притягнена до кримінальної відповідальності, знаходиться рівень свідомості неповнолітнього, його здатність усвідомлювати що відбувається і відповідно до цього осмислено діяти. Тому малолітні, такі, що ще не володіють такою здатністю, не можуть бути визнані суб'єктами правопорушень.

Кримінальний закон не дає визначення поняття «вік», а лише вказує на вікові кордони. У зв'язку з чим у теорії кримінального права виникають розбіжності, що слід розуміти під віком кримінальної відповідальності. Наприк-

лад, Г. І. Щукина вважає, що під віком слід розуміти період розвитку людини, який характеризується якісними змінами у фізичних і психічних процесах, підлеглими особливим закономірностям в їх протіканні [6].

Цікаву точку зору висловлює М. М. Коченов, який вважає, що поняття віку, наприклад, можна вживати в законі частіше всього в одному сенсі — як вказівка на кількість прожитого людиною часу, а підставами кримінальної відповідальності є сам фізичний вік і здатність у момент скоєння злочину регулювати свою поведінку [11].

Аналізуючи кримінальне законодавство України, можна зробити висновок, що законодавець враховує лише «календарний вік», під яким слід розуміти певний відрізок часу — з моменту народження і до скоєння злочину. При встановленні вікових кордонів законодавець виходить з історичних умов суспільства, враховує дані різних наук, а також враховує типові для більшості підлітків умови розвитку (так званий середньостатистичний підліток).

З точки зору кримінального права даний підхід у визначенні віку кримінальної відповідальності був би вірним, якщо б існували певні чіткі вікові стандарти, які відповідали певному віку без виключень. У даний час таких стандартів не існує. Це обумовлено тим, що кожна людина індивідуальна в своєму психофізичному розвитку. Наприклад, у Німеччині нижній кордон віку кримінальної відповідальності 14 років. Проте неповнолітній у віці від 14 до 18 років (по термінології закону — «підліток») може бути притягнений до кримінальної відповідальності лише в тих випадках, коли він «по своєму моральному і духовному розвитку має достатній розвиток, щоб усвідомлювати неправомірність здійснюваного і діяти відповідно до свого розуміння».

На підставі викладеного слід внести деякі зміни до кримінального законодавства, які регулювали б питання, що стосуються кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб з розумовою відсталістю, не пов'язаною з психічними захворюваннями, тобто закріпити поняття вікової осудності. Тоді притягуючи неповнолітнього до кримінальної відповідальності, ми могли б враховувати не лише «календарний вік», але і «фактичний», якому підліток відповідає в своєму психофізичному розвитку.

Література

1. Судова практика в справах про злочини неповнолітніх і притягнення їх до злочинної діяльності // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 4. — С. 15-16.
2. Апарат роботи судів загальної юрисдикції в 2004 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. — 2005. — № 5. — С. 28.
3. Голчар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / ОНЮА. — О., 2005 — 20 с.; Павлов В. Г. Суб'єкт злочину. — С.Пб.: Юрид. центр Прес, 2001. — 318 с.
4. Бурдіш В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: монографія. — К.: Атака, 2004. — 240 с.
5. Кобзар І. А. Кримінальна відповідальність і покарання неповнолітніх за новим кримінальним законодавством: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. — М., 1998. — 220 с.
6. Щукина Г. І. Вікові особливості школяра. — Л., 1995. — С. 3.
7. Кримінальний кодекс України (із змінами і доп. за етапом на 15 серпня 2007 року). — Х.: Одиссей, 2007.

8. Національна програма «Діти України»: затверджена Указом Президента України від 18 січня 1996 р., № 63/96.
9. Карпо-процесуальний кодекс України (із змінами і доп. за станом на 1 січня 2006 року). — Х.: Одіссей, 2006.
10. Цимбал Е. І. Експертна оцінка відставання в психічному розвитку, не пов'язаному з психічним розладом (методичні рекомендації, частина 1) // Пезалєський психіатричний журнал. — 2003. — № 4. — С. 12.
11. Кочєпов М. М. Теоретичні основи судово-психологічної експертизи: авторєф. дис. ... д-ра психол. наук. — М., 1991. — С. 34.

Анотація

У статті розглядаються питання, що стосуються кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб з розумовою відсталістю, не пов'язаною з психічними захворюваннями. На основі вивченого матеріалу робиться висновок про необхідність закріплення поняття вікової осудності у кримінальному праві України.

Ключові слова: неповнолітній, суб'єкт злочину.

Summary

Criminal responsibility of the minors is the subject of this issue. On the basis of ukrainian criminal doctrine and legislation analysis the author proposes to include characteristics of age recklessness into legal practice

Keywords: minor, subject of crime.

УДК 343.224.1(477)

Є. М. Вєчерова

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ВПЛИВ НА НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ

Останніми роками в Україні спостерігається деградація чималої частини підростаючого покоління, яке, ще не почавши жити, вже позбавило себе перспективи знайти гідне місце в суспільстві.

За даними офіційної статистики МВС України, у 2007 році неповнолітніми або за їх участю вчинено 18 755 злочинів, що на 4,5 % менше ніж у 2006 році, і становить 6,9 % від всієї зарєєстрованої в країні злочинності [1].

Однак офіційно зарєєстрована злочинність значно спотворює уявлення про реальний стан злочинності серед неповнолітніх.

По-перше, починаючи з 2005 року в результаті зміни принципів формування кримінальної статистики за корисливі злочини величезна кількість суспільно-небезпечних діянь неповнолітніх, які раніше вважалися злочинними, перейшли в розряд адміністративних правопорушень. За словами заступника начальника Головного управління Генеральної прокуратури України Віктора Лобача, з 2005 року майже у п'ять разів збільшилася кількість неповнолітніх, притягнутих до адміністративної відповідальності за дрібне викрадення чужого майна (ст. 51 КпАП) [2, 14]. І це при тому, що вік, по досягненні якого є